

Дослідження об'єктивності права: новий підхід і теоретичні конструкції

Проблема об'єктивності права – одна з малодосліджених у правовій науці, хоча її теоретичне і практичне значення є не менш важливими. Увага вчених, як правило, зосереджувалась на характеристиці об'єктивності права лише стосовно окремих його аспектів: структури (системи), норм, принципів права. Про об'єктивність права як цілісного явища мова не йшла, оскільки право згідно з існуючим світоглядом належало до юридичної надбудови і вважалося суб'єктивним фактором розвитку суспільства. Подібне сприйняття права зумовлене абсолютизацією у правознавстві деяких консервативних парадигм економічного детермінізму, доктрини юридичного позитивізму. До цього можна додати причини методологічного характеру, за яких дослідження об'єктивності права як цілого довгий час практично залишались поза увагою наук теорії і філософії права.

Щодо цього монографія Є. Євграфової «Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність»¹ у вітчизняній правовій науці є першим комплексним науковим дослідженням цієї теми. Структура дослідження складається з шести розділів, кожен з яких включає окремі

підрозділи, що, з нашої точки зору, є обґрунтованим, логічним і підпорядкованим вирішенню поставлених авторкою завдань, головним з яких є розробка концепції щодо об'єктивності права. Але без з'ясування питання: «що є право?» і в чому полягає його природа – неможливо щось стверджувати про його об'єктивність, як і про інші його якості. Тому цілком правильно, на нашу думку, що монографія починається з аналізу саме цієї надто дискусійної в науковій літературі проблеми. Авторкою проаналізовано практично всі існуючі на сьогодні основні напрями і концепції щодо праворозуміння, з наміром не тільки відшукати найбільш раціональну його версію, а й запропонувати власне уявлення. При цьому об'єктивність права не зводиться до його незалежності від інших суспільних явищ, але й не підпорядковується їм, на чому нерідко акцентується увага в юридичній літературі. Як невід'ємна частина суспільного устрою, право, підкреслює авторка, знаходиться з економікою, політикою, державою, публічною владою тощо у взаємозв'язку і взаємозалежності, але не в підпорядкуванні останнім. У методологічному плані така позиція орієнтує дослідників на більш точне з'ясування важливих питань теорії права і держави, які є різними за сутністю і функціональним призначенням явища-

¹ Євграфова Є. П. Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність : монографія / Є. П. Євграфова. – К. : Парлам. вид-во, 2014. – 416 с.

ми. Проте згідно з існуючою в юридичній науці традицією право і держава розглядаються як співвідносні одне з одним явища, що в науковому сенсі, на думку авторки, є не зовсім коректним (с. 95–97). Право і держава, зумовлені спільними потребами та інтересами суспільства, є не конкуруючими, об'єктивно рівними і залежними одне від одного явищами, створюючи при пріоритеті права надзвичайно важливий для суспільства і громадян тандем (с. 137).

Заслуговує підтримки судження щодо односторонності і явного перебільшення значення теоретичної конструкції позитивного права, що в реальності призвело до сприйняття права як державного утворення, залежного від публічної влади і зведення його до так званої «державної волі». Остання в законах, як справедливо зазначає авторка, не завжди є вираженням загальної волі народу, отже, є правом. У такому визначенні права міститься чимало фіктивного і навіть містифікованого, що не відповідає реальній дійсності (с. 134–135). Інакше в суспільстві не було б соціальних та інших протестів проти прийняття та виконання деяких законів. Крім того, в монографії правильно підкреслюється, що право не просто є системою загальнообов'язкових норм, а дещо більше і наповнене тим, що обумовлює його соціальну цінність. Такими наповнювачами, ціннісними елементами у праві передусім, вважає авторка, є справедливість, свобода, рівність. Схожа точка зору висловлювалася в науковій літературі й раніше, існує й сьогодні, у монографії ж вона посилюється додатковими аргументами, пов'язується

з історією боротьби соціальних верств суспільства за свої права і саме за найважливіші з них – справедливість, свободу, рівність (с. 130–137). У подальшому, розглядаючи структуру права, авторка справедливо, свободу і рівність відносить до основоположних її елементів, водночас критично ставлячись до поширеного в науці формально-догматичного її сприйняття за схемою: правова норма, інститут, система і т. д. На наш погляд, такі міркування цікаві, конструктивні, мають перспективу, але не безспірні, тому ймовірно, що потребують подальшого опрацювання і посилення аргументації (с. 356–359).

Наукову цінність монографії Є. Євграфової становить ретельно проаналізоване доктринальне трактування категорії «об'єктивність», її визначення стосовно права. При цьому авторка пропонує переосмислити існуючі в літературі інтерпретації деяких марксистських положень щодо взаємовідносин права та економіки, наголошує на рівній значущості права у взаємодії з економікою та іншими суспільними явищами. У зв'язку з цим варто підтримати її висновки, що економічні відносини в суспільстві не можуть бути стабільними й успішно розвиватися без права, за межами його системи. Отже, в такому сенсі економіка, підкреслює авторка, має бути правовою, як і держава у своєму існуванні та розвитку. Виходячи з цього висновку, в монографії правильно звертається увага на те, що сучасна світова фінансово-економічна криза та її наслідки значною мірою пов'язані з нігілістичним ставленням різних суб'єктів економічної діяльності до права, у тому числі й до міжнародного права.

Тому цілком слушними є міркування авторки щодо кризи права не тільки в українському суспільстві, а й у міжнародних відносинах. Подолання такої кризи, вважає вона, стає реально можливим лише з поверненням усіх без винятку суб'єктів, у тому числі парламентів і урядів держав, світових міжнародних і регіональних організацій, до права, беззаперечного додержання його вимог, принципів і норм.

Для повного і методологічно вивіреного розкриття теми об'єктивності позитивного права в монографії правильно акцентована увага на його зв'язку з достовірністю й істиною. Даний аспект, за окремими винятками, частіше розглядається в контексті судового права та здійснення правосуддя. Разом з тим авторка не обмежилась розглядом правової істини лише в такому ракурсі, а поширила її дослідження в сфері державного будівництва і чинного законодавства України. У науковому плані нею надано цікавий аналіз філософсько-теоретичних аспектів істини у праві, водночас висловлена справедлива критика стосовно існуючих у літературі позицій з цієї проблеми за методологічні неточності й протиріччя, надмірну абстрактність суджень, щоб бути використаними у практичній юридичній діяльності. Судження авторки про істину в праві свідчать, що ця тема в юридичній науці є надто проблематичною. Про істину, пише вона, можна розмірковувати теоретично і то лише умовно, наближаючись до неї або, навпаки, віддаляючись. У свою чергу, це обумовлено складністю і багатогранністю права, про що, як відомо, жваво дискутують українські та зарубіжні

вчені. Незважаючи на це, авторкою все ж зроблена спроба встановити праву істину в нормах чинного законодавства України, проаналізувати на цій основі його упуцнення та прорахунки (с. 180–187).

У рецензованій монографії розглянуті й інші проблемні питання, пов'язанні із з'ясуванням об'єктивності права, зокрема щодо її емпіричних форм прояву в соціальній реальності. У зв'язку з цим зазначимо, що наукове пізнання права на емпіричному рівні поглиблює наші знання про його дію, тобто – «живе право» (соціологічний аспект). Авторкою обґрунтовано окреслено предмет емпіричного дослідження права, до якого вона відносить досить широке, фактично необмежене коло суспільних (не тільки юридичних) фактів реальної дійсності. Одним із них у монографії визнано коментарі, в тому числі науково-практичні, до чинних кодексів та законів України. Авторка справедливо наголошує на тому, що не всі такі коментарі підготовлено сумлінно. Дійсно, подібні факти, навіть поодинокі, на жаль, мають місце, чим «забруднюють» законодавство і завдають шкоди усвідомленому користуванню правом. У зв'язку з цим авторка не без підстав пропонує встановити державний контроль у цій сфері, а ефективним засобом, на її думку, мало б стати обов'язкове ліцензування на видання будь-яких коментарів до законів і кодексів, попередньо прорецензованих відповідними профільними науковими установами, вищими інстанціями судових і правоохоронних органів. Така пропозиція не стосується науково-дослідних установ НАН України, Національ-

ної академії правових наук України та вищих юридичних навчальних закладів IV рівня акредитації. Вона, наголошується в монографії, спрямована на підвищення авторської відповідальності за якісно-фахову підготовку коментарів законів і кодексів, а також на забезпечення державою юридичної чистоти функціонування системи законодавства України. Жодним чином вона не спрямована на обмеження гарантованих Конституцією України і міжнародно-правовими актами прав громадян на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Головне полягає в тому, щоб до всіх суб'єктів права у користування надходила високопрофесійна якісна юридична продукція (с. 200). У монографії досліджені й інші емпіричні форми прояву об'єктивності права, з якими кожен може ознайомитися самостійно. Усі вони розглянуті в контексті реалізації та захисту прав і свобод людини, юридичних осіб, національних інтересів держави, виявлення причин нігілістичного ставлення в суспільстві до права тощо.

Не менш цікавими є положення монографії щодо природного права, його існування як наукової гіпотези і як реального факту та співвідношення з позитивним правом. Із часів цивілізації, підкреслює авторка, саме природне право є найближчим до людини, невід'ємним від її особистості, а його характерною рисою, на відміну від позитивного права, є те, що між ним і людиною немає і не може бути відчуження і протиріч (с. 239–240). Слушна думка, хоча і не безспірна, принаймні з точки зору діалектики. Разом з тим

авторка правильно заперечує проти ставлення доктрин природного і позитивного права, навпаки, вони повинні бути інтегровані. Підставою для цього є однакове ставлення до того самого явища, яке в цивілізованому суспільстві прийнято називати правом. Зазначимо, що в теоретичному відношенні дана проблема не проста, як і досить складна в практичному сенсі, насамперед у частині об'єктивності природного права, тому й потребує подальшого дослідження на рівні загальної теорії та філософії права.

Не менш цікаві та конструктивні положення сформульовані в монографії Є. Євграфової з таких фундаментальних проблем теорії права, якими є форма, джерела і структура права. Варто зазначити, що, розглядаючи їх, авторка не залишається в полоні певних наукових парадигм і традицій, а відшуковує новий шлях у вирішенні дискусійних на даний час теоретичних питань. Так, застосовуючи методи системного аналізу, нею обґрунтовано пропонується визначення поняття форми права, її відмінності від категорії структура права, методологічна роль обох категорій у системі понять юридичної науки. У зв'язку з цим справедливо наголошується на тому, що використання двох однакових за змістом і функціями термінів «форма» і «джерело» права привносять у систему правових понять певний дисонанс, в якому не так просто відшукати те, що становить істинне значення (с. 274–276).

Заперечуючи проти формально-догматичного сприйняття структури права, у монографії пропонується новий підхід, згідно з яким основоположними елементами структури права є соціаль-

на справедливість, свобода і рівність (с. 355–358). Самі по собі правові норми, вважає авторка, є лише зовнішньою оболонкою названих елементів, з яких складається право як таке, що являє собою суспільну цінність. У монографії розглянуті й інші питання теорії права, що свідчить про розвиток вітчизняної наукової думки.

Разом із тим окремі положення, висновки та пропозиції, що сформульовані в монографії, є дискусійними, про що частково вже зазначалось вище, або такими, що потребують додаткової аргументації та дослідження. По-перше, це стосується самого поняття об'єктивності права, яке за змістом визначається як незалежність і самостійність права. По-друге, не зовсім переконаною є позиція авторки щодо значущості права у відносинах з економікою, хоча її думки про правову економіку є слухними і вартими уваги. По-третє, в монографії, судячи з її змісту, не визначено поняття природного права як суспільного явища, його функції та місце у правовій системі країни. Підтримуючи напрям суджень авторки щодо взаємозв'язку природного і позитивного права, разом з тим зазначимо, що в них надто загально проєктується перспектива їх розвитку.

Можна продовжити перелік викладених у монографії Є. Євграфової спірних або недостатньо аргументованих положень, у чому, вважаємо, немає потреби, оскільки будь-яке теоретичне питання може бути предметом дискусії.

Висловлені зауваження не позначаються на загальному високому науково-теоретичному рівні дослідження та позитивній оцінці рецензованої монографії в цілому, що являє собою певний авторський внесок у дослідження природи права, розкриття його об'єктивності. Не викликає сумніву, що монографія Є. Євграфової «Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність» є актуальним і оригінальним науковим дослідженням фундаментальної теми вітчизняного правознавства. Сформульовані в ній пропозиції та висновки можуть бути використані в законотворчому процесі, удосконаленні правової системи Української держави, служити теоретичним підґрунтям у подальших дослідженнях закономірностей права.

О. Петришин, завідувач кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України